

EEN WEEUW VAN EEUWEN HER EN EEN WAT JONGER SUSTERKEN

BESPIEGELINGEN ROND DE GROOTS KIST*

DOOR DRS. N. VAN DER BLOM

IN zijn *Letter en geest. Een spookverhaal* (1982) tekent Frans Kellendonk de schemertoestand waarin zijn hoofdpersoon zich laat rondleiden door een grote bibliotheek, waar hij een door enigerlei oorzaak uitgevallen ambtenaar komt vervangen. De nieuwkomer wordt, zo horen we, gevoerd 'langs portretten die zwartgekleurd zijn door het smeulen der eeuwen, portretten van mannen met verlatijnste namen. Er is een schilderij waarop Hugo de Groot onder het toeziend oog van zijn Maria in de boekenkist stapt. Of is dat de Gorinchemse weduwe en komt hij er net uit?' (p. 14).

Bij het eerste deel van zijn alternatief denkt de schrijver ongetwijfeld aan een voorstelling van het begin van De Groots vlucht, op Loevestein, zoals bijvoorbeeld de gravure van Simon Fokke die weergeeft¹). De passage echter over het gelukkige slot van die vlucht, met die Gorinchemse weduwe die toeziet hoe De Groot uit zijn kist komt, zal een enkeling, denk ik, wat cryptisch voorkomen. In romans ontbreken per definitie voetnoten en verklaringen. Laat ik hier met enige explicatie te hulp mogen schieten!

Wanneer iemand zou zeggen dat het "toch" de Gorcumse koopman Adriaen Daetselaer was die de gevangene, nadat deze door het nu zogeheten 'Hugo-poortje' aan de Markt zijn achterhuis was ingedragen, daar uit zijn kist heeft geholpen, heeft hij vrijwel gelijk - met dien verstande nl., dat het de vrouw van Daetselaer was; Daetselaer zelf bleef voorzichtig op afstand, zo las ik laatst bij Gerard Brandt-Cattenburg nog eens na. Indien echter hieruit zou worden geconcludeerd dat Kellendonk "dan dus wel" om zuiver roman-technische redenen, bijvoorbeeld om de verwarring en onzekerheid van zijn hoofdpersoon te accentueren, zonder meer zijn fantasie liet werken en 'de Gorinchemse weduwe' heeft gecreëerd, laat ons zeggen, als imaginaire pendant van Maria van Reigers-

* Voordracht voor het Historisch Genootschap 'De Maze' op 15 februari 1986.

berch op Loevestein, zou dat een vergissing zijn. Inderdaad, het wat plechtige 'Gorinchemse' heeft een wat provocerende klank. En het lidwoord 'de': 'de weduwe' - men denkt haast aan Van Nelle - heeft iets van een meewarig "hé, kent U haar niet? wat vreemd", en doet aan ironie denken. Maar Kellendonk heeft alle recht om zo te spreken. Sinds jaar en dag is deze weduwe in Gorcum aanwezig, zij is - om in terminologie bij Tollens' Loevestein aan te sluiten - 'een weeuw van eeuwen her'. Wel is zij een would-be weduwe. Maar dàt is dan ook de enige vrijheid die Kellendonk zich veroorloofde - en die gunnen we de romanschrijver gaarne.

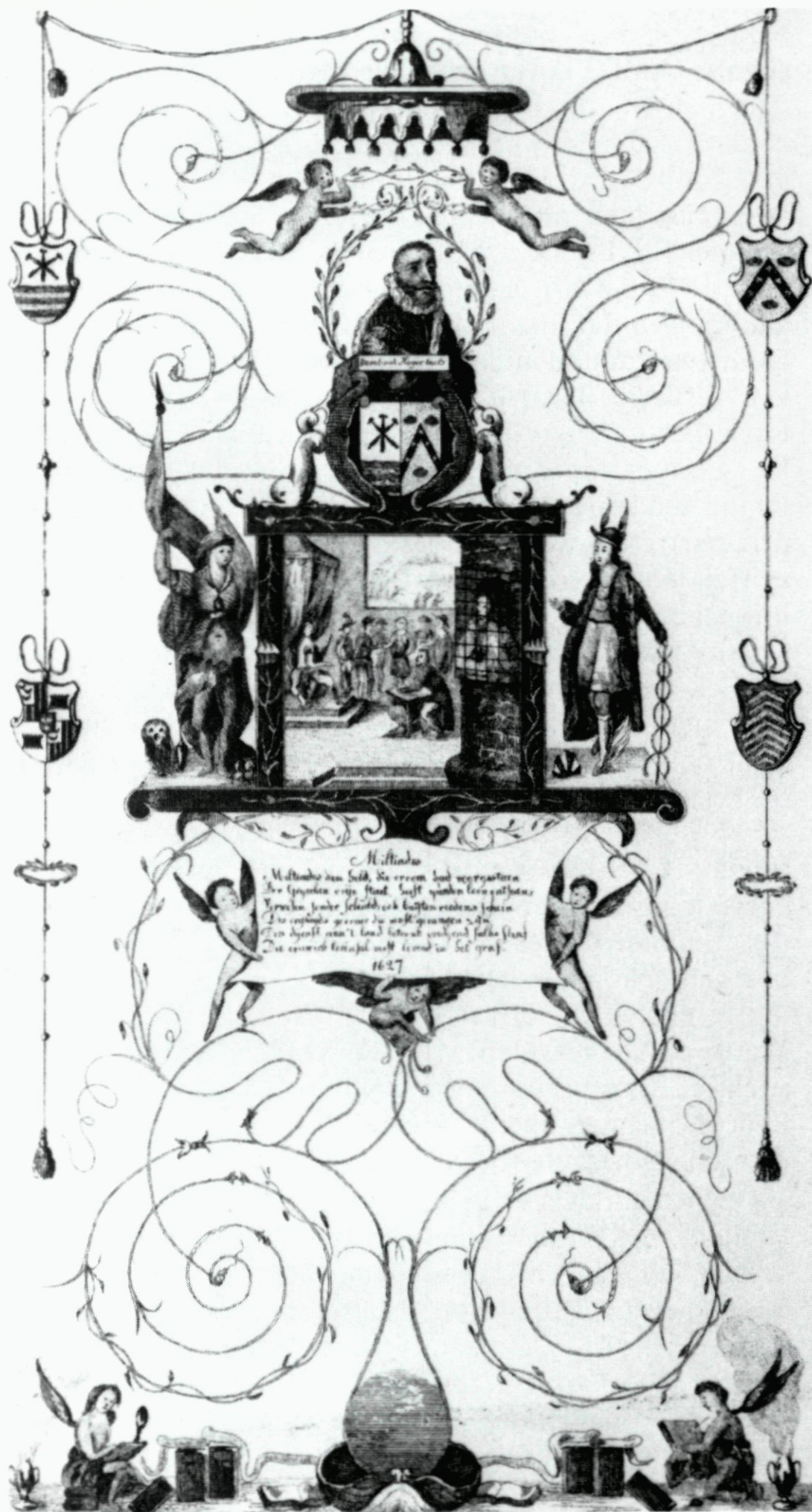
Deze vrouw speelt een glansrol in een verhaal, dat we vinden bij de schrijver van een *Geschiedenis van Rome*, Cassius Dio (ca. 150-235). Deze vertelt (boek 47, caput 7), dat tijdens de terreur van het na de moord op Caesar, op de Iden van maart 44 v. Chr., optredende driemanschap Antonius, Lepidus en Octavianus, de Romein Titus Vinius op de lijst der vogelvrijverklaarden werd geplaatst. Diens echtgenote, Tanusia, heeft hem toen, verborgen in een kist, ondergebracht bij een vrijgelatene van haar man, Philopoemen. Zij deed geloven, dat haar man dood was - wat in die tijd, waarin mannen die compareerden op de proscriptielijsten geregeld spoorloos verdwenen, plausibel genoeg moet hebben geklonken. Na enige tijd kreeg ze, met hulp van diens zuster Octavia, de kans Octavius alleen te spreken te krijgen. Zij vertelde hem toen wat ze had gedaan en - zegt Cassius Dio - 'liet de kist zelf binnen brengen en deed haar man eruit komen'! Voor zoveel moed, beleid en trouw ging Octavianus door de knieën - hij schonk allen vergiffenis. Naar men weet, nam Octavianus, toen hij na eliminatie van de twee andere driemannen alleenheerser was geworden, de naam Augustus aan. Welnu, in zijn *Leven van Augustus* vertelt een andere geschiedschrijver, Suetonius, van hem dat hij uit berouw om zijn rigoreuze optreden van vroeger Philopoemen in de stand der Romeinse ridders opnam (caput 27).

Het initiatief tot de ingenieuze vlucht ligt per traditie, - Vondel, Brandt-Cattenburg - bij Maria. Bij mijn weten zinspeelt De Groot nergens op de parallel van Maria met Tanusia. Vondel noemt Michal (1 Samuel 19:11-17) en de dochter van Danaos, die haar man spaarde. Het heeft er veel van dat ná het eclatante succes van de list van Loevestein deze episode uit de geschiedenis van Rome in de erudiete kring om De Groot vanwege de analogie aandacht heeft gekregen - de grote kennis van de klassieken die die generatie

bezat staat daarvoor borg. Daarvan getuigt Tanusia zelf die, op instigatie van De Groot, zoals de plaatselijke traditie wil, en anders dan toch wel op suggestie van mensen uit zijn kring, van Rome naar Gorcum is gekomen. Vond speciaal Daetselaer het verhaal van Tanusia extra treffend omdat hij wist van de eer die volgens Suetonius later aan de gastheer van de onderduiker te beurt was gevallen?²). Bij Daetselaer trok ze in ieder geval in.

In 1627 liet hij in de achterwand van zijn voorhuis een raam aanbrengen dat uitzag op een "lucht" tussen voor- en achterhuis. Door twee dunne middenstijlen werd dit raam in drie gelijke vakken verdeeld. Daarin liet hij de bustes schilderen van Rombout Hogerbeets, Hugo de Groot en Erpenius. Elk van deze personen kreeg een exemplaar uit de Oude Geschiedenis, waarvan de voorstelling in een zesregelig Nederlands vers eronder werd verklaard. De drie portretten werden weer omgeven door de wapens van de betreffende man en diens vrouw. Links en rechts van elke voorstelling staan Pallas Athene en Mercurius - symbool, in eigentijdse classicistische beeldtaal, van de samenwerking van wetenschap en handel, mode-onderwerp in het begin van onze 17de eeuw³). Hier mag men in de aanwezigheid, in drievoud, van beide goden speciaal ook lezen de trots waarmee Daetselaer terugzag op de hulp die hij als koopman had mogen verlenen aan de coryfee der wetenschap De Groot. Die zijnerzijds ermee van zijn erkentelijkheid getuigde. Het drieluik moet in die achterkamer door goede vrienden en vertrouwde bezoekers met aandacht zijn bekeken en hun stof tot geanimeerde gesprekken hebben geleverd! In 1843 is het raam overgebracht naar het Burgerkinderweeshuis in de Molenstraat, dat tegenwoordig Huize Matthijs-Marijke heet naar het echtpaar Matthijs Aelbertsz en Marijke Kolff, dat het weeshuis in 1557 stichtte. In trapeziumvorm geschikt, vormen de drie raamvlakken in de Weesgang, aan de linkerzijde van het gebouw, tot op de huidige dag boven de toegang een erker.

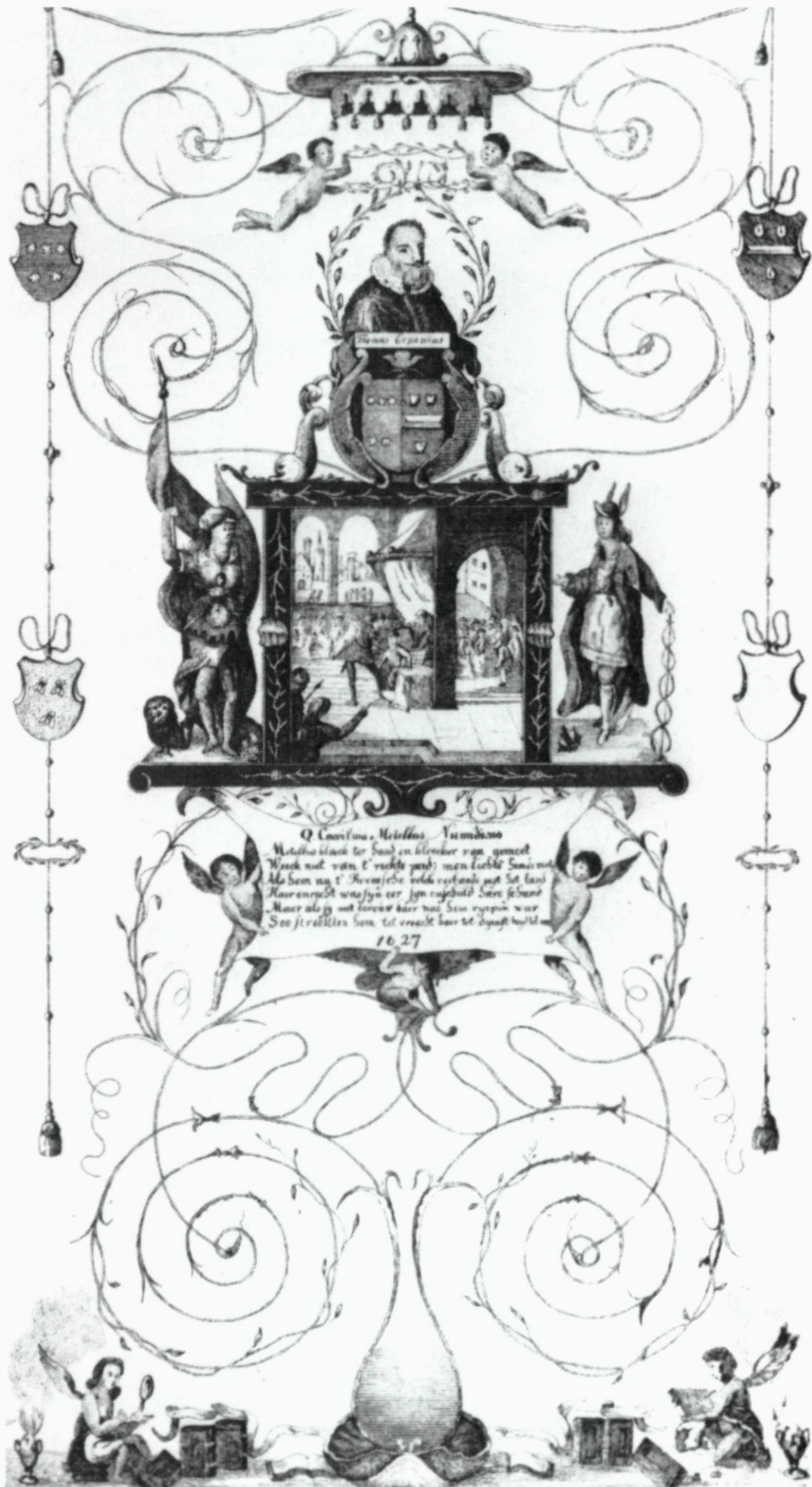
Op het middelste raam, dat van De Groot, zien we hoe Titus Vinius⁴), die duidelijk de gelaatstrekken van De Groot heeft gekregen, uit zijn kist komt 'onder het toeziend oog' van Tanusia, die het evenbeeld is van Maria van Reigersberch. Philopoemen staat erbij. En Octavianus, samen met twee kinderen die De Groots kroost zullen representeren⁵). En dan is er nog een vrouw, waarschijnlijk Octavia. Voor wie staat zij? Dr. A. Sizoo, geboren Gorcummer als ikzelf, heeft (met zijn bron, Van Goch, en weer diens bron, de *Verklaaring* achterin deel X van Wagenaars Vader-

50. Linkerraam van het drieluik uit het huis van Adriaen Daetselaer.

51. Middelste raam van het drieluik uit het huis van Adriaen Daetselaer.

52. Rechterraam van het drieluik uit het huis van Adriaen Daetselaer.

landsche Historie) gearzeld: is zij Elsje van Houweningen, of is zij de vrouw van Daetselaer?⁶). Ik meen dat, hoezeer we het de trouwe dienstmaagd zouden gunnen, niet Elsje is vereeuwigd maar Daetselaers echtgenote - aan wie wij deze eer niet mogen misgunnen. Mijn bewijs volgt in mijn betoog over wat de drie ramen met exempelen en verzen bedoelen. Mijn interpretatie zal - dit als excuus voor degene die de ramen al kent - hier en daar wat afwijken van wat de erg schaarse literatuur over deze ramen aan verklaring biedt⁷).

Bezien we op de eerste verdieping bovenaan de trap het raam aan de linkerzijde, dat van Rombout van Hogerbeets. Net als De Groot tot "eeuwige", d.i. levenslange gevangenschap veroordeeld, is ook hij in Loevestein opgesloten. In 1626, een jaar dus voordat de ramen werden aangebracht, is hij, nadat hij nog naar het huis Ter Weer was verplaatst, overleden. Het bij zijn beeltenis gevoegde exempel is dat van de Atheense veldheer Miltiades, die in 490 v. Chr. bij Marathon als overwinnaar van de Perzen voor zijn stad grote verdiensten verwierf. Toen hij echter later, zonder het volk van Athene te zeggen wat hij van plan was, het eiland Paros aanviel en met verlies van vele burgers en zelf gewond als verslagen generaal terugkwam, werd hij ter dood veroordeeld - een vonnis dat werd omgezet in het opleggen van een grote boete. Voordat hij die kon betalen is hij, nog in de kerker, gestorven. We zien hem in die kerker zitten. Zijn vers luidt:

Miltiades

Miltiades den helt, die vroom had voorgestaen
Der Gryecken vrye staet, heeft quaden loon ontfaen,
Verwesen sonder schult, oock buyten reedens schijn.
Des vryheyts yveraer die most gevangen zijn;
Den dyenst aen 't lant betoont verdyende sulcke straf.
Die eeuwich leven sal most levend in het graf.

In zijn ter gelegenheid van de troonsbestijging van H.M. koningin Wilhelmina, 1898, uitgekomen boek *Van Arkel's oude veste* merkt H.A. van Goch op: 'Zoowel op Hogerbeets als op de Groot kan dit voorstaan der vrijheid, 't verlies van goederen, en het veroordelen tot levenslange gevangenschap van toepassing gebracht worden'. Van Miltiades' wedervaren op Paros geen woord, uiteraard! Van Goch vermeldt alleen, zonder meer, diens veroordeling tot levenslang. Wanneer hij dan echter zegt: 'Alleen (Hogerbeets) is in zijne gevangenschap gestorven', bedoelt hij, dunkt me, dat de slotregel van het vers: 'Die eeuwich leven sal most le-

vend in het graf' alleen op Hogerbeets slaat, die net als Miltiades in de gevangenis was gestorven, en niet op De Groot van toepassing is. De *Verklaaring*, zijn bron, zegt: 'Het sterven in den kerker (ziet) alleen op Hogerbeets'. Naar mij voorkomt, moet die slotregel, hoezeer dan ook eindigend op "graf", anders worden verklaard. Hij betreft m.i. niet Hogerbeets' dood, maar de eeuwige gevangenis waartoe De Gróót was veroordeeld. Zijn kwaliteiten verzekerden hem een eeuwig (voort)leven, maar hij werd op Loevestein levend begraven in het graf van de gevangenschap. Mijn bron voor deze verklaring is Vondel, die Maria van Reigersberch haar man laat toeroepen: 'Zal dees spelonk uw glans versmoren / en is uw deugd dit graf beschoren?!'⁸). Glans en deugd, dat is De Gróóts schitterende genie.

Het raam in het midden levert geen problemen op. Het is dat van De Groot. We maakten al kennis met Vinius en Tanusia, wier wedervaren een parallel biedt op dat van De Groot en Maria. Zij staan daar met Philopoemen/Daetselaer en met volgens de *Verklaaring* waarschijnlijk Octavia - m.i. is óók mogelijk, al noemt Cassius Dio haar niet, Philopoemens vrouw; zie hierna. Het vers luidt:

T. Vinius

Doen Vinius wel eer was in de hoogste noot
 Waer van geen uytkomst scheen, zoo heeft hem van de doot
 Syn huysvrouw, in een kist, onschickbaerlyck bewaert;
 En sprak, daer na: ghy zijt tot tweemaal nu ghebaart,
 De eenemaal met pyn, de tweede mael met list,
 Doen uyt u moeders lyf, en nu uyt myne kist.

Het ziet uitsluitend op De Groot en zingt de lof van 'zijn Maria', die 'in haar kist' De Groot zijn 'graf' liet uitdragen en hem zo zijn tweede leven schonk.

Het derde raam toont ons de buste van Erpenius, de in 1624 gestorven Leidse hoogleraar in de Oosterse talen, die zich steeds beijverd had de gevangen De Groot van studieboeken te voorzien en wel met gebruikmaking van de fameuze kist.

De voorstelling geeft het exempel van de Romeinse veldheer Metellus, die in de oorlog tegen de Numidische vorst Jugurtha om zijn overwinning de titel Numidicus had gewonnen⁹), maar daarna door toedoen van zijn rivaal Marius uit Rome was verbannen. Later echter werd hij teruggeroepen. Het vers luidt:

Quintus Caecilius Metellus Numidicus
 Metellus kloeck ter hand en kloecker van gemoet

Weeck niet van 't rechte pad; men lichte hem den voet.
Als hem nu 't Roomsche volck verbande uyt het land,
Haer onrecht was syn eer, syn onschult hare schand;
Maer als sy met berouw daerna hem ryepen weer,
Soo streckten 't hem tot vruegt, haer tot dyenst, beyd' tot eer.

Van Goch stelt dat het vers niet op Erpenius slaat, maar 'natuurlijk weer' op De Groot. Terecht: aan Erpenius is niets overkomen dat de vergelijking met Metellus oproept. Ten onrechte echter meent Van Goch, dat het vers toch 'niet geheel juist op de Groot doelt', 'want de Groot is niet in zijn land kunnen wederkeeren doch als balling in 't buitenland moeten sterven'. Dat was immers in 1627 nog niet te voorzien. Ik meen - en zo eenvoudig als het is, het lijkt nieuw - dat dit vers ervoor pleit dat, nadat bijv. in 1626 de balling Uyttenbogaert mocht repatriëren, nu ook aan De Groot het geluk van Metellus zal zijn beschoren, en dat hij in zijn land zal mogen terugkeren om het te dienen - welke afloop van zijn tragedie hem en het land gelijkelijk tot eer zou kunnen strekken. Het raam getuigt, als slot van het beeldverhaal, van De Groots durende pogingen tot 't verkrijgen van terugroeping en eer- en rechts-herstel. Hogerbeets werd afgebeeld om de nagedachtenis te eren van een vriend en lotgenoot. Zo kreeg ook Erpenius hier zijn raam om de herinnering te eren van een vriend en helper. Maar al met al vormt het drieluik één gebrandschilderd pleidooi voor De Groot. 'Dáárover spraken zij', die vrienden en geestverwanten die in 1627 in Daetselaers huis bijeenkwamen om het te bezien. De drie delen zien àlle op De Groot, ze vertellen zijn verhaal en ze voeren voor hém het pleit. Zijn de verzen van hem? Dan zouden ze gevoegd dienen te worden bij het in het Nederlands geschreven deel van zijn oeuvre. Voor een pleidooi is de toon van vooral het laatste vers tamelijk fors. Maar de tactiek die De Groot in de jaren rond 1627 heeft gevolgd om zijn doel te bereiken levert zeker geen argument dat zijn vaderschap van de verzen ondergraaft, integendeel, zij was weinig diplomatiek en soepel¹⁰). Overigens, de Octavianus van het middelste raam heeft bij mijn weten niet de ge-laatsstrekken van Frederik Hendrik gekregen, dat zou het spel wat àl te hard gespeeld zijn!

Tot slot terug naar Elsje! Eerder vermeldde ik dat professor Sizoo en de andere bronnen als alternatief stelden dat de tweede vrouw op het exempel van het middenraam óf staat voor de vrouw van Daetselaer, of voor Elsje van Houweningen. Ik kies voor de

eerste. En wel omdat zij de zuster was van Erpenius, wiens familie-wapen op het derde raam voorkomt. Waar de broer zo duidelijk werd geëerd, kon in het geheel van voorstellingen in huize Daetselaer een bescheiden monument voor deze verdienstelijke zuster van een verdienstelijke broer niet ontbreken. Voor Elsje was, zó gezien, hiér, op dit drieluik, geen plaats. De De Groots hebben haar moed en trouw overigens hoog gewaardeerd. Het nageslacht echter heeft slechts twee van de drie vrouwen om De Groot onthouden. Van Maria van Reigersberch weet, zeldzaam genoeg, de Nederlander (en vooral Nederlandse) nog: 'Eén vrouw is duizend mannen t'erg'. Inderdaad, van Vondel. Zo ook kan professor Van Vollenhoven op algemene instemming rekenen met zijn uitspraak: 'Elsje, voor wie geen krans groot genoeg kan zijn'¹¹). Het raam in Gorcum brengt m.i. de balans in evenwicht door de vrouw van Daetselaer voor het voetlicht te halen, die daar, in dat achterhuis, geconfronteerd met een uit zijn kist opduikende De Groot, zich manhaft heeft gedragen.

Intussen, zoals Maria, had ook Elsje haar voorgangster. Ik ben haar onlangs tegengekomen. Zoals overigens Tanusia Maria's roem niet minder maakt, wordt die van Elsje niet verkleind door dat anoniem gebleven Amsterdamse "susterken", over wie ik hier bericht. Na de Oude geschiedenis nu de Vaderlandse!

In 1572 vluchtte Masius, de laatste prior van Steyn, uit Gouda, waarheen zijn klooster na de brand van 1549 was overgebracht, naar Amsterdam. Zijn dagboek bevat het verhaal van wat hij daar (en na 1578, toen Amsterdam ook Geus werd, in Montfoort) heeft beleefd, gezien en gehoord. Belast met de zielzorg van de Nieuwe Nonnen van het convent Ter Lely in het Agnietenconvent, bij wie hij was ingetrokken, ontging hem weinig - zijn journaal is een rijke bron¹²).

Over 1573 verhaalt hij, hoe Haarlem door de Spanjaarden op de Geuzen was veroverd en hoe contingenten burgers nu werden gedwongen om voor hen vóór het door de Geuzen bezette Alkmaar te gaan 'puneren' (= peunieren, pioneren, schans- en graafwerk verrichten). Zij moesten daar op levensgevaar rekenen. 'Werden hierom veel gehuyert die der rijken haer plaets bewaeren souden, ende viel het loon voer dese gesubstitueerde heel verscheyden, vermeerende hoe langer hoe swaerder' (I, p. 305). Sommige poorters 'vielen over den stadtmuyer om tpeunieren te ontloepen'. Waarop de Geuzen, die rond Haarlem bleven opereren, poogden deze men-

sen 'te ondersceppen ende te vangen ende soe tot Leyden te brengen' (I, p. 314). Bovendien roofden de Geuzen veel vee, dat uit Amsterdam en omgeving vanwege wateroverlast naar Haarlem en omstreken was gebracht; 'ende waeren hieronder alle die coyen van die Ouden Nonnen- ende sint Ceciliënconventen binnen Amsterdam'. Tot hier de inleidende citaten. Masius vervolgt dan: 'Oeck geboerde op dese tijt (ca. 6 okt. 1573) dat Gerrit, Job Floren van der Goude sijn soon, wuyt Haerlem gheen raet wist om te coemen, als hij daer met den Amsterdamse Agnieten haer beesten ontrent of bet als een maent geweest hadde ende nu wederomme soude reysen, dan dat hij hem in een kist dede sluyten, die in een schip geset was, welcke kist met ander goet overleyt ende beset was ende was hierenboven dese kist met een susterken beseten' (I, p. 317).

Kende Hugo, kende Maria dit verhaal? Het lijkt, daar het zich in Rooms Amsterdam heeft afgespeeld, niet erg waarschijnlijk - al is niet te bewijzen dat het later niet tot de folklore van de oorlog behoorde. Wat voor ons zeker is: zo had Hugo de Groot naast zijn oude Romein Titus Vinius ook een koeienjongen uit Gouda van een halve eeuw geleden tot voorganger. En deze jongen was aan het dappere susterken evenveel dank verschuldigd (want de Geuzen waren bij tijden rabauwen!) als de geleerde politicus aan ons aller Elsje.

NOTEN

1) Catalogus van de Grotius-tentoonstelling in het Prinsenhof te Delft: *Het Delfts orakel - Hugo de Groot 1585-1647* (1985) p. 15.

2) A. Sizoo, Een antieke Maria van Reigersberch, in: *Hermeneus* 29 (1957/58) p. 182-184, acht waarschijnlijk dat De Groot zelf op deze afbeeldingen invloed heeft gehad, 'tenzij Daetselaer zijn licht heeft opgestoken bij de rector van de Latijnse school. Want we mogen niet vermoeden dat de koopman zelf zo goed thuis is geweest in de klassieke wereld, dat hij dit vrij verborgen geval gekend heeft'. Naast De Groot zou ik vooral aan Erpenius willen denken. Overigens: kooplieden konden door hun kennis van de klassieken wel eens verrassen. Naast bijv. de koopman-dichter Six van Chandelier noem ik, uit De Groots omgeving, Clemens van Sorgen, van wie De Groot aan Vossius schrijft dat hij is een 'vir supra quam concessum est mercatoribus eruditus' - erudiet boven de maat die men kooplieden toestaat (sic! Gymnasium en H.B.S.-avant la lettre), *Briefwisseling Hugo de Groot*, ed. B.L. Meulenbroek, V, ep. 1879.

3) Men denke aan Barlaeus' Amsterdamse oratie over de *Mercator Sapiens* - de Wijze Koopman; bij wie Vondel weer fraai aansluit in zijn voor-

woord op *Gebroeders*, waar hij naar aanleiding van de stichting, in 1632, van de Illustre School of het Athenaeum van Amsterdam zegt: 'Wij schatten deze schatrijke en vermaarde koopstad gelukkig overmits zij een gewenst huwelijk van Letter- en Koophandel of Pallas en Merkuur maakte' (ed. Verwey p. 239). Ook is daar het vers dat Kaspar van Kinschot in 1638 voordroeg op de promotie van de Latijnse of Erasmiaansche school van Rotterdam. *Rotterdams Jaarboekje (RJ)* 1979 p. 142-150 (= mijn *Florislegium* p. 60 vv.) en *RJ* 1976 p. 228-240.

4) Sizoo, *aangehaald artikel*, en H.A. van Goch, *Uit Arkel's oude veste*, Gorinchem 1898, p. 90 vv. signaleren, met de *Verklaaring* (zie noot 7), dat door een lees- of schrijffout deze naam op het raam is verhaspeld tot Junius. Van Goch zegt, dat sommige manuscripten de ene naam hebben, andere de andere. Deze manuscripten zijn op het Gemeentearchief van Gorcum onbekend.

5) Sizoo, *aangehaald artikel* p. 183: 'die ongetwijfeld de kinderen van de Groot (en van Titus Vinius) zijn'. Geen bron voor het feit dat Vinius kinderen had wordt genoemd. De Groot had er toen vijf. De twee hier representeren hen, en eventueel Vinius' schare.

6) Sizoo, *aangehaald artikel* p. 183. De vraag wordt gesteld in de *Verklaaring* (zie noot 7) en daar onbeantwoord gelaten. Wat Sizoo t.a.p. zegt over Philopoemen, die als helper van Tanusia zijn pendant in Elsje van Houweningen vinden zou is, zoals even later blijkt, een verschrijving.

7) H.A. van Goch, *Van Arkel's oude veste*, Gorinchem 1898, p. 90-92 geeft kleine afbeeldingen en een verklaring die (p. 90) steunt op de *Verklaaring der schilderstukken, betrekkelijk tot de lotgevallen van Hugo de Groot, nog overig te Gorinchem, in het huis, wel eer bewoond door Abraham* (moet zijn: Adriaen) *Daetselaer*, zoals die te vinden is achterin *Bijvoegsels bij aanmerkingen voor de vaderlandsche historie* van Jan Wagenaar, X, Amsterdam 1793. Voor deze uitgave maakte de Gorcumse tekenaar Cornelis de Jonker in 1791 ter plaatse een drietal afbeeldingen die, voor de uitgever-boekverkoper Joh. Allart te Amsterdam in folioformaat gegraveerd, werden opgenomen in bovenvermeld door hem uitgebracht werk. In *Geschiedkundige aantekeningen betrekkelijk het slot Loevestein* door G.C.B. B(oonzajer) en J.G. Merkes, Gorinchem 1840, vindt men bij verkleinde copieën slechts de afmetingen vermeld. Voorts is daar het artikel van dr. A. Sizoo (zie noot 2). Het gaat op Van Goch en de *Verklaaring* terug en beperkt zich tot het raam van De Groot.

8) Vondel, *Huyg de Groot's Verlossing*, ed. Verwey p. 784; *glans* ziet op 'die eeuwich leven (= voortleven) moet'; *deugd* is de 'virtus', italiaans 'virtù', de voortreffelijkheid. Men zou in Horatius' woord 'Dignum laude virum Musa vetat mori' (Oden IV.8.28) 'Musa' kunnen vervangen door 'virtus' en dan met de weergave: 'zijn voortreffelijkheid verbiedt dat een lofwaardig man sterft' dicht komen bij het 'die eeuwich leven sal' van ons vers; het *graf* is de gevangenis.

9) Met eretitels ontleend aan de plaats van hun overwinning eerde het Imperium Romanum zijn generaals, vgl. de in onze tijd door het British Empire aan Montgomery verleende titel Earl of El Alamein. (Dat maarschalk Alexander na deze slag telegrafeerde dat de vijand met 'all the impedimenta' op de terugtocht was, bewijst het voortleven van het ene imperium in het andere.)

10) Hiervoor bijv. H.J.M. Nellen, Hugo de Groots geschil met de stad

Rotterdam over de uitbetaling van zijn pensionaristractement, in *RJ* 1984 p. 211-236.

11) Zo geciteerd bij W.J.M. van Eysinga, *Huigh de Groot. Een schets*, Haarlem 1945, p. 82.

12) *Dagboek van Broeder Wouter Jacobsz (Gualtherus Jacobi Masius), prior van Stein Amsterdam 1572-1578 en Montfoort 1578-1579*, ed. I.H. van Eeghen, I, Groningen 1959 (= *Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht, vierde serie, no. 5*).

Bergschenhoek, 20 november 1985.